

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ТЕРМІНА «ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО»

Рзаєв П.А.

Донецький державний університет управління

Проаналізовано та узагальнено підходи різних наукових шкіл до визначення сутності громадянського суспільства. Досліджено класифікаційні ознаки, на яких базуються формулювання цієї дефініції. Уточнено зміст терміна «громадянське суспільство» як сукупності неполітичних, недержавних відносин, що дозволяє регулювати їх різні види у суспільстві.

Ключові слова: громадянське суспільство, уточнення термінології, наукові підходи, класифікаційні ознаки, принципи.

Постановка проблеми. На сучасному етапі фактуально залишається проблема формування та розвитку громадянського суспільства. Аналіз свідчить про наявність ряду проблем, які стримують ефективний розвиток громадянського суспільства в Україні. Серед них такі: недостатнє налагодження ефективного діалогу з громадськістю; недосконалість чинного законодавства, яке створює бар'єри для утворення та діяльності інституцій громадянського суспільства; неефективна реалізація механізмів участі громадськості у формуванні та здійсненні державної політики; відсутність податкового стимулювання діяльності інституцій громадянського суспільства та доступу до державної фінансової та вітчизняної благодійної підтримки; недостатній рівень інституціональної, фінансової та кадрової спроможності розвитку громадянського суспільства.

На сучасному етапі існує безліч різноманітних визначень поняття «громадянське суспільство». Тому актуальним є аналіз та узагальнення різних підходів науковців до визначення сутності громадянського суспільства та уточнення формулювання цього терміна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «громадянське суспільство» включає всю сукупність неполітичних (недержавних) відносин у суспільстві, тобто економічних, моральних, культурно-духовних, релігійних, національних. Поступово склалася концепція громадянського суспільства як сфери недержавних суспільних відносин, що співвідноситься і взаємодіє з державою як політичним інститутом.

Разом з тим, як свідчить аналіз, у сучасних умовах з розширенням сфери громадянської активності не тільки вітчизняними, а й зарубіжними вченими та суспільно-політичними діячами ставиться «знак рівності» між громадянським суспільством та демократією. У такому трактуванні громадянське суспільство постає як чинник, що сприяє відтворенню демократії.

Сучасні формулювання демократії, правової держави та громадянина нерозривно пов'язано з поняттям громадянського суспільства. Громадянське суспільство – це не тільки сфера, але й тип взаємодії, певна модель соціальної організації з властивими їй якісними характеристиками: суб'єктами взаємодії в громадянському суспільстві стають вільні і рівні індивіди, здатні або готові вирішувати суспільні проблеми; в основі їх індивідуалізму та конкурентному характері відносин лежить взаємна довіра та співпраця.

Дослідження проблем громадянського суспільства залишається в колі наукових інтересів багатьох учених. У науковій літературі немає єдиного

встановленого поняття громадянського суспільства, його основних принципів, функцій та структури. Отже, проведений аналіз літератури з державного управління свідчить про існування різних наукових підходів учених до визначення змісту терміна «громадянське суспільство». Визначення та узагальнення цих підходів обумовило вибір теми даного дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз сучасної літератури з обраної наукової проблеми свідчить, що вона потребує більш детального вивчення та подальших ретельних досліджень. В Україні існують наукові праці з даної проблематики, але тільки за окремими її напрямками. Поки що недостатньо праць, у яких би комплексно вивчались проблеми розвитку громадянського суспільства в різних її аспектах.

Наукове осмислення досягнень світової та сучасної пострадянської державно-управлінської науки, аналіз сучасного стану і тенденцій розвитку громадянського суспільства в контексті теорії та практики державного управління, особливостей трансформаційних процесів в українському суспільстві дають автору підстави уточнити зміст терміна «громадянське суспільство» та розробити науково-методичні положення і практичні рекомендації щодо його ефективного розвитку.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є узагальнення підходів різних наукових шкіл до визначення сутності громадянського суспільства та уточнення змісту цього терміна.

Виклад основного матеріалу. Громадянське суспільство виступає важливою підсистемою суспільства як цілого, яка співпадає з соціальною сферою суспільного життя. У сучасному розумінні поняття «громадянське суспільство» надано як сукупність усіх громадян, їх вільних об'єднань та асоціацій, пов'язаних суспільними відносинами, що характеризуються високим рівнем суспільної свідомості та політичної культури, які перебувають за межами держави, її директивного регулювання й регламентації, але гарантуються та охороняються державою.

Як стверджує Ф.М. Рудич, «гражданское общество – это система обеспечения жизнедеятельности политической, экономической, социально-культурной и духовной сфер, их развития и передачи ценностей от поколения к поколению...». «... гражданское общество можно представить в виде диалектической совокупности трех основных сфер: политической – это отношения, которые возникают в связи с удовлетворением политических интересов и свобод путем участия в различного рода партиях, ассоциациях, движениях, гражданских инициативах; экономической – это экономические отношения, и прежде всего отношения собственности; духовной

– это отражение процессов функционирования и развития гражданского общества в общественном и индивидуальном сознании в виде научных теорий, концепций и в форме обыденного сознания, жизненного опыта, традиций» [1, с. 42–43].

Громадянське суспільство, за визначенням Н.В. Мотрошилової, це «исторически возникающая на заре техногенной эпохи и далее через противоречия развивающаяся совокупность цивилизационных структур и форм, воплощающихся в тех функциях и действиях индивидов, социальных групп, ассоциаций, объединений, специфика которых состоит в том, чтобы «располагаясь» между институтом и семьи и институтами государства, со своей стороны способствовать выполнению социально-исторических задач» [2, с. 29].

На думку Н. Морозової, «Становлення громадянського суспільства відбувається як цивілізований процес, де одночасно набувають розвитку громадські відносини між членами суспільства та самим суспільством, між державою й індивідом. Умовою такого розвитку є рівновага, рівний розвиток, рівність прав, свобод і обов'язків усіх трьох складових громадянського суспільства – людини, суспільства та держави» [3, с. 19]. Вона зазначає, що «громадянське суспільство забезпечує на рівні своїх інститутів і відносин нерозривний зв'язок особи із правовим положенням громадян, єдність соціальних і правових взаємин людини із суспільством та державою» [3, с. 20].

Т.В. Котенко наголошує на тому, що «розуміння громадянського суспільства охоплює і його функціональне призначення в контексті впливу на місцеве самоврядування, зокрема: як засобу забезпечення і гарантування місцевого самоврядування; як форми прояву місцевого самоврядування; як системи відносин у сфері місцевого самоврядування; як об'єкта поширення владних повноважень; як засобу формування суб'єктів місцевого самоврядування тощо» [4, с. 146].

Відповідно до такого підходу громадянське суспільство впливає на місцеве самоврядування у таких напрямках: визначає характер та зміст функціонування місцевого самоврядування як засобу управління суспільними відносинами; характеризує соціальну сутність та функціональне призначення місцевого самоврядування; забезпечує формування суб'єктів місцевого самоврядування та визначає зміст їх функцій; надалі впливає на зміст політики держави у сфері місцевого самоврядування; відображає рівень розвиненості місцевого самоврядування як засобу реалізації інтересів і потреб громадян; визначає методи та форми реалізації функцій місцевого самоврядування; є об'єктом функціонального впливу місцевого самоврядування [4, с. 147].

О.В. Орлова відмічає, що «в настоящее время в научной литературе преобладает понимание гражданского общества как совокупности общественных отношений, не зависящих от государства и способных воздействовать на него. Гражданское общество выступает одновременно в нескольких значениях: как определенная идея, призыв на пути совершенствования общественных отношений; качественное социально-экономическое и политико-правовое состояние целостной социальной системы, целью которой является обеспечение достоинства личности, удовлетворение частных и публичных интересов, достижение свободы; арена добровольных коллективных действий, формирующих институциональную составляющую, ведущую к развитию гражданской инициативы, активности и самореализации личности в рамках действующего

права; интеракция (взаимодействие) между людьми и их организациями, постоянно обеспечивающая воспроизводство самых различных общественных отношений; свобода выбора образа жизни личности; возможность и потребность личности в самореализации, то есть результат правовой социализации личности; общества, в котором установлено реальное взаимодействие между индивидом и обществом, между обществом и государством». Таким чином, вчений О.В. Орлова під громадянським суспільством розуміє «самоорганізуючу систему поведінки і взаємодії людей друг з другом, зв'язаних общностью интересов, активности, национальных и культурных традиций, особенностями экономики и моральными, религиозными и правовыми ценностями» [5, с. 20–21].

Вона визначила ряд ознак, які є характерними для громадянського суспільства. Серед них такі: «гражданское общество – это свободное общество свободных людей, в котором гражданская свобода обеспечивается правом и является необходимым условием для совершенствования самого человека, гарантией сохранения человеческого достоинства; в основе гражданского общества лежат разнообразные личностные (частные) интересы; это открытое общество в плане приверженности общегуманитарным ценностям, обеспечения доступа к широкой и разносторонней информации; это самоорганизующее общество, но отнюдь не стихийное явление; это сложное структурированное общество, состоящее из добровольно сформировавшихся общественных объединений, экономических ассоциаций и коопераций, религиозных и иных негосударственных объединений, построенных на горизонтальных связях, на взаимодействии друг с другом; это правовое общество» [5, с. 22].

Таким чином, під громадянським суспільством розуміється «всегда целостная система, имеющая историко-конкретный характер, особенности которого обусловлены и географическим положением, и размерами территории, и уровнем развития экономики, культуры, национальным менталитетом его членов. Гражданское общество имеет всеохватывающий характер, т.е. охватывает все стороны общественной жизни. Оно выражает интересы своих членов, вырабатывает собственные нормативные регуляторы общественных отношений и в то же время обладает действенными ресурсами механизмами контроля поведения человека. При этом гражданское общество характеризуется независимостью и самостоятельностью» [5, с. 25].

А. Колодій стверджує, що «громадянське суспільство – це об'єднання вільних індивідів і асоціацій громадян, що сформовані добровільно для забезпечення свободи та ініціативності особистості, прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, задоволення інших загальних інтересів і яке завдяки приватній власності в економічній сфері, демократії у політичній, плюралізму у духовній, справедливості у правовій зумовлює існування в абсолютній більшості так званого середнього прошарку, який здатен підпорядкувати громадянському суспільству демократичну, правову, соціальну державу» [6, с. 274–275]. До якісних характеристик громадянського суспільства науковець відносить такі положення: «громадянське суспільство повинно бути суспільством не лише політичної демократії, а й соціальної, що дає кожній людині можливість вести гідний рівень життя; це суспільство, де повністю відсутнє будь-яке відчуження людини від засобів виробництва і знарядь праці, а також результатів своєї праці; громадянське суспільство

на гуманістичній, демократичній основі охоплює всі економічні, господарські та інші зв'язки, забезпечуючи їх інтенсивний розвиток; людині в громадянському суспільстві забезпечується можливість повною мірою виявляти свої здібності, що, у свою чергу, є найважливішим фактором, який стимулює розвиток суспільства загалом; воно користується пріоритетом щодо держави, яка є його складовою; громадянське суспільство є основою створення і функціонування правової та соціальної держави» [6, с. 280].

На думку С. Соляр, «громадянське суспільство розглядається як особливий соціокультурний простір, в якому формується система недержавних суспільних інститутів і відносин, що створюють можливість і умови в рамках загальноприйнятих правових норм кожній людині як самостійному суб'єкту суспільного життя реалізувати свої громадянські права, задовольняти свої матеріальні і духовні потреби. Сутність громадянського суспільства визначається мірою індивідуальної свободи, самоцінності і самовизначення окремо взятої особистості в суспільстві, а його зміст – взаємодією і взаємовідношенням незалежних один від одного і від держави індивідів». Вчений стверджує, що «визначення громадянського суспільства як особливої поза державної сфери має безумовні переваги над тлумаченням його як особливого стану суспільства. Воно відбиває реальні процеси розвитку суспільства і його соціальної структури, оскільки виходить із визначального чинника людської діяльності – інтересів; виокремлює питання про взаємовідносини громадянського суспільства і держави, надаючи йому істотного значення у суспільно-політичному житті» [7, с. 273].

Як підкреслює С. Соляр, громадянське суспільство має розглядатися як «об'єднання вільних і рівних громадян, в якому громадяни мають права і можливості, виходячи із спільних інтересів та потреб, єднатися у правовій, економічній, соціально-політичній та інших сферах», а також як «сфера вільної комунікації учасників суспільних відносин, в основі якої перебувають не родинні зв'язки, а мета реалізації певних спільних інтересів – політичного, соціального, економічного, культурного та іншого характеру – поза інститутами публічної влади» [7, с. 277].

Таким чином, можна погодитися з науковцями, що зміст терміна «громадянське суспільство» включає всю сукупність неполітичних (недержавних) відносин у суспільстві, тобто економічних, моральних, культурно-духовних, релігійних, національних. Громадянське суспільство – це сфера недержавних суспільних інституцій і відносин.

Існує велика кількість проблем у процесі реалізації громадянським суспільством демократичних перетворень, пов'язаних з його інституалізацією, подоланням недовіри населення до ринкових реформ, трансформацією базових цінностей суспільства тощо. Недостатня розвиненість громадянського суспільства, неефективна взаємодія органів державної влади з громадськістю породжують серйозні проблеми, вирішення яких лежить у площині з'ясування основних визначень, принципів та функцій громадянського суспільства, його структури [8, с. 40].

Громадянське суспільство – це не тільки сфера, але і тип взаємодії, певна модель соціальної органі-

зації з властивими їй якісними характеристиками: суб'єктами взаємодії в громадянському суспільстві стають вільні і рівні індивіди, здатні або готові вирішувати суспільні проблеми; в основі їх індивідуалізму та конкурентному характері відносин лежить взаємна довіра та співпраця [9, с. 33].

Досить поширеною є точка зору, що громадянське суспільство охоплює сукупність моральних, правових, економічних, політичних відносин, включаючи власність, працю, підприємництво, організацію і діяльність суспільних об'єднань, систему виховання, освіти, науки і культури, сім'ю, систему засобів масової інформації, неписані норми людської поведінки, конкретні аспекти політичного режиму. Вважається, що для такого широкого розуміння обсягу громадянського суспільства є всі підстави.

Громадянське суспільство має свою, досить складну внутрішню структуру. Для нього характерна наявність в основному не вертикальних, як у державі, ієрархічних зв'язків, а горизонтальних, головним чином недержавних зв'язків. Останні дуже різноманітні й утворюють три шари. Фундамент складають відносини, зв'язані з забезпеченням життєдіяльності суспільства. В ідеалі громадянське суспільство можна розглядати як суспільство, в якому існують розвинуті економічні, культурні, правові, соціальні відносини між його індивідами. У такому суспільстві є досить широкою сфера публічних відносин, в якій активно діють політичні партії, масові громадські рухи, групи за інтересами, переконаннями, за іншими ознаками. Таке суспільство добивається демократизації влади, всебічного захисту і гарантування прав людини і громадянина, оптимальної взаємодії більшості і меншості на основі узгодження позицій державних і громадських інститутів.

Громадянське суспільство – це система позадержавних суспільних відносин і інститутів, що дає можливість людині реалізувати його громадянські права і виражає різноманітні потреби, інтереси і цінності членів суспільства. Громадянське суспільство не є деяким ізольованим від держави соціальним простором, що протистоїть йому в будь-яких формах. Навпаки, громадянське суспільство і держава з'єднані один з одним цілим поруч структурних зв'язків, оскільки держава, здійснюючи управлінсько-опосередковані функції в суспільно-му житті, не може не стикатися з громадянськими цінностями й інститутами, тому що останні через систему горизонтальних зв'язків як би охоплюють усі суспільні відносини.

Висновки і пропозиції. Таким чином, на думку автора даної статті, громадянське суспільство можна розуміти як сукупність неполітичних, недержавних відносин у суспільстві, що дозволяє регулювати соціальні, духовні, етнічні, релігійні та інші відносини.

Ключовим аспектом стають взаємовідносини громадянського суспільства з державою. Це модель соціальної взаємодії і соціальної організації, що створюються за участю вільних та рівних індивідів і набувають форм мережі добровільних організацій, у яких домінують громадянські цінності.

У подальших дослідженнях планується визначити принципи, функції та структуру громадянського суспільства, а також дослідити та узагальнити діяльність його інституцій.

Список літератури:

1. Рудич Ф.М. Много ли власти нужно власти? Украина в контексте трансформации политических систем в странах СНГ и Балтии, Центральной и Восточной Европы: монография / Ф.М. Рудич; Ин-т политических и этнонациональных исследований им. И.Ф. Кураса. – К.: Наукова думка, 2009. – 304 с.
2. Мотрошилова Н.В. О современном понятии гражданского общества / Н.В. Мотрошилова // Вопросы философии. – 2009. – № 6. – С. 12-32.
3. Морозова Н. Взаємодія держави та громадянського суспільства: теоретико-методологічний аналіз / Н. Морозова // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 8. – С. 17-20.
4. Котенко Т.В. Взаємодія місцевого самоврядування та громадянського суспільства: функціональний аналіз / Т.В. Котенко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2012. – № 4. – С. 141-148.
5. Орлова О.В. Понятие и предпосылки возникновения и развития гражданского общества в России / О.В. Орлова // Государство и право. – 2013. – № 7. – С. 19-26.
6. Колодій А. Громадянське суспільство: доктрина та вітчизняна практика / А. Колодій // Право України. – 2013. – № 9. – С. 270-288.
7. Соляр С. Громадянське суспільство: загальнотеоретичні підходи до визначення / С. Соляр // Вісник Академії правових наук України. – 2013. – № 1. – С. 271-279.
8. Взаємодія органів державної влади з громадянською: теорія та практика державного управління: монографія / А.О. Дегтяр, А.В. Халецький, С.В. Белай. – Донецьк: Видавництво «Донбас», ООО «РА Ваш імідж», 2012. – 415 с.
9. Халецький А.В. Формування громадянського суспільства: визначення, принципи та функції / А.В. Халецький // Західноукраїнський науковий вісник (науковий журнал з питань права, економіки, державного управління). – 2012. – № 5. – С. 31-37.

Рзаев П.А.

Донецкий государственный университет управления

НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ СОДЕРЖАНИЯ ТЕРМИНА «ГРАЖДАНСКОЕ ОБЩЕСТВО»**Аннотация**

Проанализированы и обобщены подходы различных научных школ к определению сущности гражданского общества. Исследованы классификационные признаки, на которых базируются формулировки этой дефиниции. Уточнено содержание термина «гражданское общество» как совокупности неполитических, негосударственных отношений, что позволяет регулировать их различные виды в обществе.

Ключевые слова: гражданское общество, уточнение терминологии, научные подходы, классификационные признаки, принципы.

Rzayev P.A.

Donetsk State University of Management

SCIENTIFIC APPROACHES TO THE DEFINITION OF THE TERM «CIVIL SOCIETY»**Summary**

The paper provides an overview of various scientific approaches to the definition of schools of civil society. The classification features which are based on the wording of this definition were investigated. The meaning of the term "civil society" was clarified as a set of non-political, non-governmental relations which allows you to adjust them to different types of society.

Keywords: civil society, clarifying terminology, scientific approaches, classification features, principles.